

Prof. dr. Enes Durmišević
Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo
Pravni fakultet / Faculty of Law
e.durmisevic@pfsa.unsa.ba

**BOSNA: NI SRPSKA, NI HRVATSKA, NI MUSLIMANSKA,
VEĆ BOSANSKA!¹**

**BOSNIA: NEITHER SERBIAN, NOR CROATIAN, NOR MUSLIM,
BUT BOSNIAN!²**

Odjeljenje društvenih nauka Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine planiralo je organiziranje okruglog stola povodom 75 godina od Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a. Nažalost, zbog pandemije COVID-19 autori su zamoljeni da pošalju svoje radove koji su objavljeni u zborniku pod istim naslovom. Autori objavljenih radova su, uglavnom, članovi ANUBiH-a i profesori visokoškolskih ustanova u BiH, politolozi, sociolozi, pravnici i historičari. Zbornik sadrži deset radova na ukupno 280 stranica.

Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a, održano 26–28. 4. 1945. godine u Sarajevu (uz prethodna dva zasjedanja: Prvo 25. 11. 1943. u Mrkonjić-Gradu i Drugo 28. 6–2. 7. 1944. u Sanskom Mostu), predstavlja jedan od najznačajnijih historijsko-pravnih događaja u ukupnoj historiji Bosne i Hercegovine. Stoga je objavljivanje ovog zbornika veoma značajno, pogotovo u vremenu neprestanog negiranja bh. državnosti i njene državno-pravne historije stalnim ponavljanjem historijskih laži o Bosni kao vještačkoj državnoj tvorevini, produktu Titovih komunista, izmišljenoj i nemogućoj državi itd.

Ono što se posebno mora naglasiti je činjenica da su tadašnji bosanski državotvorci uspjeli naći šifru bosanske državne egzistencije, za razliku od ovih današnjih koji to ne umiju, jer nisu ni političari, a kamoli državnici.

U radu „ZAVNOBiH: politička imaginacija pravednog rata“ Nerzuk Ćurak, profesor Fakulteta političkih nauka, naglašava potrebu „nenacionalističke interpretacije ZAVNOBiH-a budući da je nacionalistička interpretacija tog

---

¹ *Tekst je prikaz zbornika 75. godišnjica Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a: uloga Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a u društvenom i političkom razvoju Bosne i Hercegovine (Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2020, str. 280).*

² This text is a review of Proceedings *75. godišnjica Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a: uloga Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a u društvenom i političkom razvoju Bosne i Hercegovine* (Academy of Sciences and Arts, Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, 2020, pp. 280).

partizanskog koncepta slobode i pravde historijski lažna i interpretirana iz poželjnih ideoloških kalupa današnjeg doba brutalnim mrcvarenjem činjenica.“

Ovakvu tvrdnju lahko je dokazati: rehabilitacija ustaškog i četničkog pokreta i svih kolaboracionista na prostoru bivše Jugoslavije dodatno potvrđuje potrebu odbacivanja nacionalističkih interpretacija naše historije XX stoljeća.

Za Ćurka ZAVNOBiH je *apsolutni događaj* i „paradigma ZAVNOBiH (je) revolucionarni kompromis između komunističkih negacionista bosanskohercegovačke suverenosti i predstavnika ideje Bosne i Hercegovine kao samostalnog političkog entiteta (podv. E. D.) koji ima svoj povijesno naslijeđeni, kultivirani i odnjegovani politički prostor, snažno integriran zajedničkom borbom bosanskohercegovačkih Srba, Hrvata i Muslimana Bošnjaka.“

Elvis Fejzić, također profesor Fakulteta političkih nauka, u radu „Političke atribucije i struktura Narodne Republike Bosne i Hercegovine“ naglašava da je participacija građanskog u upravljanju državom/republikom bila fiktivna. Ta „prividna politička participacija u jugoslavenskoj političkoj praksi, u osnovi, uključivala je sljedeće forme građanskog sudjelovanja u politici: štrajkove, studentske demonstracije, referendume oko samodoprinosu, javne rasprave oko zakona i promjena, aktivitet radničkih i omladinskih organizacija koje su bile produžena ruka komunističke partije te, uz to, vijeća udruženog rada i vijeća općina ili republika.“

Iz teksta se može zaključiti da je u ovom periodu u BiH, ali i Jugoslaviji, postojao stalni ustavnopravni dinamizam, jer „odnos federalnih i republičkih vlasti permanentno se mijenjao i učestalo je doživljavao *ustavne korekcije* putem kojih se, u pravilu, osnaživao suvereni status i politička pozicija narodnih država, tj. republika.“

Kada bi naši političari danas makar znali šta je to dinamizam, a pogotovo ustavni, 25 godina od agresije i donošenja Dejtonskog sporazuma bio bi dovoljan vremenski period da BiH, umjesto „luđačke“, dobije normalnu ustavnu „košulju“.

Akademik Mirko Pejanović tekstom „Obrazovanje prve Narodne vlade na Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a predstavlja dovršetak konstitucije državne vlasti federalne Bosne i Hercegovine“ sugerira prioritete koje je sebi zadala prva vlada BiH iz 1945. godine, a to su: „... obnova privrede, obnova poljoprivredne proizvodnje, izgradnja saobraćajnica, obnova porušenih kuća

za stanovanje ljudi u selima, povratak građana Bosne i Hercegovine na svoja predratna ognjišta ... prosvjeđivanje stanovništva, izgradnja škola, domova zdravlja i bolnica ... nemilosrdno suzbijanje **birokratizma i korupcije**...”

Dakle, sve obrnuto što je radila bh. vlast poslije 1995. godine: privatizacija (pljačka) preživjele privrede, izgradnja saobraćajnica puževim korakom, sprečavanje povratka radi stvaranja glasačke mašine na „osvojenim“ teritorijama (P2), lažno prosvjeđivanje naroda (privatne fiktivne škole i fakulteti, lažne diplome) i nemilosrdno podsticanje birokratizma i korupcije. O konstituciji današnje vlasti u Bosni i Hercegovini suvišno je govoriti. Naravno da odgovornost za ovakvu konstituciju vlasti u BiH snose i kumovi iz međunarodne zajednice.

Tekstom „Narodnooslobodilački odbori u Bosni i Hercegovini između Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a“ profesor na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu Elmir Sadiković tvrdi da su „narodnooslobodilački odbori u teškim ratnim okolnostima znatno unaprijedili svoju unutrašnju organizaciju i uspješno razvijali svoju djelatnost u ekonomskoj, prosvjetnoj i zdravstvenoj oblasti.“ Ovakav uspjeh u teškom vremenu je rezultat napornog rada i truda, spremnosti na žrtvu i dubokog uvjerenja u ono što se radi. Zbog toga „narodnooslobodilački odbori su se afirmisali kao vlasti koje imaju podršku naroda, ne samo zato što rješavaju svakodnevna životna pitanja, nego i zato što su to vlasti koje proizlaze iz narodne volje.“

Zdravko Lučić, profesor Pravnog fakulteta u Sarajevu, tekstom „O nekim segmentima aktualnosti državno-pravne misli akademika Hamdije Ćemerlića“ piše o značaju i ulozi Hamdije Ćemerlića, svršenika Sorbone u Parizu, profesora ustavnog prava i drugih disciplina na Višoj islamskoj šerijatskoj teološkoj školi i Pravnog fakulteta u Sarajevu, prvog ministra pravosuđa u prvoj vladi Narodne Republike Bosne i Hercegovine, te njegovoj ulozi u izgradnji akata ZAVNOBiH-a.

Lučić kao romanista (profesor rimskog prava) tvrdi da je profesor Ćemerlić, u aktima ZAVNOBiH-a, realizirao antičku pravnu maksimu *Ius est ars boni et aequi* (*Pravo je umjetnost dobrog i pravičnog*, E. D.) i time pokazao svoj intelektualni kapacitet i pravničku lucidnost ali i kapacitet i pragmatičnost tadašnje političke elite koja je imala snage i mudrosti birati najbolje među sobom.

Lučić tvrdi da je profesor Ćemerlić „otjelotvorio spoznaju da je Bosna i Hercegovina jedno normalno ljudsko društvo različitosti, a da te razlike čine unutrašnju bit i temelj naše zajednice, koja je mnogo više nego mehanički zbir dijelova i faktora koji je čine. Kao njen utemeljitelj Ćemerlić nikada nije

podlegao izazovima radikalizma, mada je kao umjereni demokrat bio stalni čimbenik mijenjanja postojećeg stanja. Za njega su moralni razlozi morali imati uvijek prvenstvo pred pragmatičnim interesima. Kriterij moralnog integriteta je bio vladajući princip osobnog ponašanja.“

Akademik Miodrag Simović i Mujo Demirović, profesor emeritus, tekstem „Od obnove državnosti do ravnopravnosti Bosne i Hercegovine u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji“ ukazuju „da je Bosna i Hercegovina, kao istorijski, teritorijalni, običajno-kulturni, političko-pravni i državni identitet, u kojoj je živio jedinstven etnikum s tri religije (podv. E. D.), često bila negirana i na duži ili kraći period okupirana.“

Stoga oni naglašavaju da je vrlo važno za svaku modernu državu, pa i za BiH, „pravilno rješavanje nacionalnog pitanja na bazi nacionalne i građanske ravnopravnosti. Nerazumijevanje da u Bosni žive narodi različitih etničkih i konfesionalnih identiteta, kao i različito, uglavnom oprečno i negatorsko posmatranje, te terminološko nominovanje – može uzrokovati katastrofične posljedice. Treba ostati dosljedan politici koja promovise nacionalnu i građansku ravnopravnost, te prava i slobode građana.“

Denis Bećirović, profesor Filozofskog fakulteta u Tuzli, saopćenjem pod naslovom „Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a i prvi ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine – nadogradnja bosanskohercegovačke državnosti“ navodi da je „Bosna i Hercegovina, neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata, najvišim pravnim aktom definirala svoju unutrašnju organizaciju, u skladu sa tadašnjim političkim i ekonomskim prilikama. Ona je ovim najvišim pravnim aktom definirana kao narodna država republikanskog oblika koja je imala suverena prava i državnost.“

Prvim ustavom, proglašenim 1946. godine, Federativna Narodna Republika Bosna i Hercegovina kao ravnopravna republika u sastavu Federativne Narodne Republike Jugoslavije „svoju državnost je podigla na još viši rang, te se može konstatirati da od 31. decembra 1946. ona egzistira i funkcionira kao državna organizacija. Pri tome, u objektivnom sagledavanju ustavne pozicije Bosne i Hercegovine ne treba zanemariti činjenicu da je ona, voljom svojih predstavnika, bila u sastavu zajedničke države – federativne Jugoslavije. Suverenitet i državnost Bosne i Hercegovine bio je ograničen suverenitetom savezne države. Riječ je o suverenim pravima koje je Bosna i Hercegovina, zajedno s ostalim republikama, prenijela na jugoslovensku državu.“

Vera Katz, iz Udruženja za modernu historiju, tekstem „Uloga Antifašističkog fronta žena u revolucionarnim mijenama društva –

mobilizacija, organizacija, emancipacija“ upoznaje nas sa ulogom i značajem žene u narodnooslobodilačkoj borbi. Vječitoj temi, položaju žene u društvu, vođe NOP-a su posvetili odgovarajuću pažnju.

„Različite interpretacije uloge AFŽ-a sežu od stava da participacija žena u Narodnooslobodilačkoj vojsci predstavlja vrhunac emancipacije do mišljenja da je to bila samo instrumentalizacija ogromnog broja žena putem organizacija AFŽ-a od strane Komunističke partije na putu osvajanja vlasti i njenog učvršćivanja u prvom desetljeću poslijeratnog razvoja.“

Autorica s pravom iznosi i kritički stav da istinska emancipacija u jugoslavenskom, pa i bosanskohercegovačkom društvu, „nije mogla biti ostvarena u autoritarnoj državi, u kojoj je sam politički vrh, koji je ujedno bio i partijski, odlučivao o formiranju, reorganiziranju ili ukidanju određenih organizacija, često prekidajući započete procese. Svakako, AFŽ je samo jedan od takvih primjera iz povijesti jugoslavenskog socijalizma.“

Dženita Sarač Rujanac, naučna saradnica Instituta za historiju u Sarajevu, u tekstu „Prilog političkoj biografiji Avde Hume – vijećnika Trećeg zasjedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine“ piše o poznatom revolucionaru, antifašisti i intelektualcu Avdi Humi.

Govoreći o nacionalnom pitanju u FNR Jugoslaviji, Humo vrlo otvoreno, kritički i principijelno tvrdi da „usprkos javnoj proklamaciji principa nacionalne jednakosti i ravnopravnosti, jugoslavensko društvo obilježeno je multivalentnom neravnopravnošću.“ On naglašava da je uprkos nacionalnom preporodu nakon 1945. godine on podrazumijevao „dinamično kretanje izrastanja svih nacija i narodnosti, ali je bio obilježen i gubljenjem demokratičnosti, pojavama nacionalne sebičnosti, neravnoteže i nerealnosti.“ Nacionalni preporod, nažalost, polučio je i „političke traume u domenu međunacionalnih odnosa. Te traume bile su posljedica uskogrudnosti centralističko-birokratskog gledanja na proces nacionalne afirmacije, administrativnog sankcioniranja nešto 'jačih oblika' nacionalne svijesti. Istovremeno, deformacije u odnosima među narodima pojavile su se i kao posljedica zaoštrenih unutarnjih društveno-ekonomskih odnosa, ali i pritisaka sa strane.“

I iz današnjeg vremena ove riječi predstavljaju hrabar i pošten politički stav. A kolika je njihova težina tek u jednopartijskom sistemu?!

Zijad Šehić, profesor Filozofskog fakulteta u Sarajevu, u ovom zborniku ponudio je „Prezentaciju Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a u Sarajevu od 26. do 28. aprila 1945. godine“ u kojoj donosi više fotografija sa ovog značajnog

historijskog događaja. Autor je prezentirao 42 (zajedničke i pojedinačne) fotografije, među kojima su neke već poznate, ali i veliki broj manje poznatih. Fotografije su preuzete iz *Zbirke fotografija ZAVNOBiH-a*, koje se nalaze u Historijskom muzeju Bosne i Hercegovine.

Ivan Cvitković, akademik, u tekstu „Zašto je došlo do promjene politike odnosa prema religiji i crkvi neposredno nakon Drugog svjetskog rata“ s pravom tvrdi i taksativno nabraja sve činjenice pravilnog odnosa KPJ u toku rata prema crkvi i vjerskim zajednicama:

- većina pripadnika pokreta nisu bili komunisti,
- komunisti su bili organizatori antifašističke borbe,
- uvođenje zvanja vjerskog referenta među borcima,
- sloboda vjeronauke,
- osnivanje „Vjerske komisije“...

Govoreći o religiji i crkvi na Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a, autor navodi da su vjerski službenici bili prisutni na zasjedanju na kom se i kritički osvrtao na religiju i religijske zajednice, te da su i svećenici, sveštenici, imami birani u organe ZAVNOBiH-a.

Na kraju se pita: Gdje je pošlo ukrivo? Zašto je došlo do promjena odnosa prema religiji i crkvi? I gdje su začeci netrpeljivosti? Što je smetalo religijskim zajednicama? Što je sve motiviralo vlast za promjenu politike i zaoštavanje odnosa prema religijskim zajednicama?

Nažalost, autor nije ponudio jasan odgovor na ova postavljena pitanja.

Sarina Bakić, profesorica Fakulteta političkih nauka, saopćenjem „Uloga Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a u razvoju kulturne politike Bosne i Hercegovine“ govori o značaju i mjestu kulturne politike u aktima ZAVNOBiH-a tvrdeći da se „sa sigurnošću može reći da je uloga Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a za razvoj kulturne politike važna, jer su u pitanju ‘pionirski koraci’ u osmišljavanju kulturnog toka života bosanskohercegovačkog društva u ovom konkretnom historijskom periodu. Naročito se ovo odnosi na osnivanje institucija kulture koje i danas egzistiraju i čije se univerzalne i humanističke vrijednosti i ciljevi rada nisu promijenili, njegujući umjetnost te kulturu pismenosti i čitanja u današnjem za sve nas vrlo turbulentnom i izazovnom vremenu.“

Slavo Kukić, akademik, tekstom „Paralele između zavnobihovskog i vremena koje živimo“ pita se: „Je li čovjek bosanski i hercegovački zaboravio vrijednosti na krilima kojih je obnavljana u ratu devastirana zemlja

četrdesetih i pedesetih godina prošlog stoljeća, iz kojih su se napajale omladinske radne akcije, koje su umjesto mržnje isijavale ljubav? Na razini emotivnog u to nisam spreman vjerovati. U stvarnosti je, međutim, moguće markirati detalje koji najozbiljnije upozoravaju – i to ne samo danas nego sve godine bosanskohercegovačke društvene i političke tranzicije.“

Autor, vjerujući u bolju budućnost Bosne i Hercegovine i bosanskohercegovačkog društva, također se pita: „Da li je, na koncu, takve detalje i trendove moguće ukočiti, u budućnosti onemogućiti a zavobihovske vrijednosti nanovo u životnu stvarnost vratiti?“

Uprkos veoma sumornoj društvenoj realnosti, akademik Kukić optimistički nudi bolju budućnost bh. državi i društvu, uz uvjet da proces napretka i boljitka može doći samo „kao rezultat kolektivne narodne volje“, ali bez političkih filozofija „koje poput zaraznog virusa napadaju zadnjih 30 godina.“

„Za vjerovati je“, tvrdi autor, da bh. društvo „u sebi posjeduje potencijalnu energiju koju samo treba pokrenuti. I da, dakako, ima one koji posjeduju političku šifru za takvo pokretanje.“

Asim Mujkić, profesor Fakulteta političkih nauka, tekstom „ZAVNOBiH i problem socijalističkog federalizma“ zaključuje niz tekstova o 75. godišnjici Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a i ulozu Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a u društvenom i političkom razvoju Bosne i Hercegovine.

Autor tvrdi da „na samom početku nove jugoslavenske federalne države *slučaj BiH* predstavlja možda prvi značajni otklon od dominantnog sovjetskog modela kojeg KP želi u početku slijediti, ali i jedinstvenu ‘strukturnu grešku’. Specifičnošću svog rješenja narušila se simetrija federativnog principa po kojem pet jugoslavenskih republika u stvari predstavlja državni okvir za svoje *domaćinske etničke narode*, nacionalne jedinice, a šesta republika iskače iz tog simetričnog odnosa s obzirom da je definirana kao državni okvir za *domaćinske narode – u pluralu*.“

Autor s pravom zaključuje: „Drugim riječima, državni razlog pet jugoslavenskih republika razlikovao se od državnog razloga šeste republike, što je, kako će vrijeme pokazati, šestu republiku učinilo ranjivom, odnosno ‘otvorenom’ za ‘nacionalizaciju’ ili ‘podržavljenje’, ne samo nakon 1990, nego i ranije u istupima partijskih rukovodstava, osobito srbijanskog.“

Ovaj tekst vrlo ubjedljivo nudi čitaocima lakše razumijevanje kako današnjeg osporavanja konstituiranja Bosne i Hercegovine kao evropske, građanske države ali i pokazuje da autori svih dokumenata AVNOJ-a i

ZAVNOBiH-a, pa i saveznog ustava ali i Ustava NRBiH iz 1946. godine, nisu imali hrabrosti da Bosnu i Hercegovinu konstituiraju ne samo kao „srpsku, hrvatsku i muslimansku“ nego prvenstveno kao *bosansku*!

Uz sve uvažavanje historijskog konteksta, pored nedostatka hrabrosti, pa možda i znanja uz puno dogmatizma, bilo je sigurno i velikodržavne svijesti u glavama nekih čelnika i AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a. Zbog te „strukturne greške“, kako kaže autor s pravom, Bosna je „patila“ sve vrijeme do 1990-ih godina, ali nažalost i nakon „demokratskih promjena“. Kada će se riješiti „strukturnih grešaka“ i „luđačkih košulja“, veliko je pitanje.